

daad en gedachte

ORGAAN GEWIJD AAN DE PROBLEMEN
VAN DE ZELFSTANDIGE ARBEIDERSSTRIJD

29ste JAARGANG, NUMMER 4, APRIL 1993

DAAD EN GEDACHTE

Bij elke bijzondere handeling gaat het denken aan het doen vooraf. Bij het handelen van klassen of massa's blijkt de betekenis van het handelen pas achteraf. Hier gaat de daad vooraf aan het begrip.

Theo Maassen

ORGAAN GEWIJD AAN DE PROBLEMEN VAN DE ZELFSTANDIGE ARBEIDERSSTRIJD

GEEN VASTE ABONNEMENTSPRIJS

DE UITGAVE ZAL WORDEN BEKOSTIGD UIT
VRIJWILLIGE BIJDRAGEN

Redactie en administratie:

Schouw 48-11

8232 BD Lelystad

Postgiro 30 76 95

HOE BETER HET GAAT MET DE ECONOMIE HOE STRIJDBAARDER DE ARBEIDERS

Wijd en zijd verbreid is de opvatting, dat er in tijden van economische crisis, gepaard gaande met een omvangrijke werkloosheid, loonsverlagingen, massa-ontslagen en bedrijfssluitingen, sprake is van toenemend verzet van de arbeidersklasse. In een periode van economische neergang zou er vaker, langduriger, door méér arbeiders in méér bedrijven gestaakt worden dan in perioden van economische bloei. Ook een bekend leider van de Britse vakbeweging, de inmiddels overleden Victor Feather, heeft zich ooit in deze zin uitgelaten. Algemeen wordt bovendien aangenomen, dat er in donkere tijden voor het bedrijfsleven door de arbeiders vaker naast de werkstaking andere strijdvormen worden toegepast dan in tijden van economische bloei. Bij nadere beschouwing blijken al deze voorstellingen van zaken niet of nauwelijks te kloppen met de werkelijkheid. Baanverlies, het aangewezen zijn op een sociale uitkering, dalende levensstandaard, ze vormen niet een direkte prikkel tot een grotere strijdbaarheid. Het is eerder omgekeerd.

Vic Feather verklaarde destijds 1) dat „het paradoxaal mag schijnen dat er veel gestaakt wordt bij grote werkloosheid, maar dat vakbondsbestuurders dat zullen begrijpen”. Nu zijn begrippen als 'veel' en 'weinig' natuurlijk zeer betrekkelijk. Het gaat derhalve voor een goed begrip niet om veel of weinig, maar om meer of minder. Niet het aantal stakingen in crisistijd is van belang, maar de vraag of dat aantal duidelijk meer of minder is dan tijdens economische voorspoed.

In 1963, het jaar dat Feather zijn uitspraak deed, spraken de feiten al een andere taal. Er was op dat tijdstip geen malaise of recessie en in de jaren die daar direkt op volgden evenmin. Juist toen steeg het aantal stakingen voortdurend evenals het aantal verloren arbeidsuren. Natuurlijk vertonen de cijfers schommelingen maar de trend is niettemin onmiskenbaar.

In 1962 waren er in Groot-Brittannië 2.449 stakingen en gingen er meer dan 6 miljoen arbeidsuren verloren. In 1963 bedroeg het aantal stakingen 2.068 en het aantal verloren arbeidsuren nog altijd ongeveer 2 miljoen. Van 1966 af steeg het aantal stakingen voortdurend: 2.116 in 1967; 2.378 in 1968; 2.750 in 1969 2). Deze

1) Victor Feather, *The essence of trade unionism* (Het wezen van de vakbeweging), Londen 1963, blz. 103.

2) Cijfers ontleend aan *The Sunday Times* van 2 november 1969.

ontwikkeling zette zich - zo blijkt uit gegevens van het Nederlandse Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) - onafgebroken voort in 1970, in 1971 en 1972. Pas daarna treedt, juist bij de dan inzettende afnemende bedrijvigheid, een verandering op.

De cijfers voor Nederland spreken dezelfde taal. Bij het hanteren ervan moet men zich er rekenschap van geven dat deze in verschillende publikaties van het CBS niet altijd gelijk zijn. Dat is een gevolg van later aangebrachte correcties. Voor hetgeen wij willen demonstreren zijn die verschillen onbelangrijk omdat welke tabel men ook ter hand neemt daaruit toch steeds dezelfde ontwikkeling blijkt.

In de periode die verstreken is sinds het einde van de tweede wereldoorlog vormen de jaren direkt daarna - dat wil dus zeggen: de periode met volledige werkgelegenheid, ongekende bedrijvigheid en een heel krappe arbeidsmarkt - de tijd van de meeste stakingen en veruit het grootste aantal verloren arbeidsdagen 3).

Jaar	Aantal stakingen	Aantal stakers	Verloren arbeidsdagen
1945	118	39.700	161.200
1946	270	79.800	681.200
1947	272	64.400	203.400
1948	183	19.000	131.400
1949	116	15.400	289.400

In de jaren '50 en '60 is het aantal stakingen in Nederland beduidend minder, maar er zijn niettemin nog altijd jaren waarin het niet onaanzienlijk is. Het jaar met de minste stakingen is 1967 (8). Uitschieters zijn de jaren 1954 (91), 1960 (121) en 1963 (104).

In 1970 zijn er 124 stakingen. Daarbij zijn 90.160 arbeiders betrokken en daarbij gaan 290.997 arbeidsdagen verloren. In de negen jaren die volgen wordt een dergelijk aantal niet meer geregistreerd. Het zijn jaren waarin de door het CBS gepubliceerde *Sociale Maandstatistiek* voortdurend spreekt van afnemende bedrijvigheid en van aanvragen om toestemming tot vermindering van de arbeidsduur.

In 1971 zijn er 25 stakingen, in 1972 zijn het er 58. Nadien zijn het er stukken minder al komt het jaar 1979 er met 57 stakingen dichtbij. In de jaren '80 slaat de recessie toe. Het aantal stakingen komt in 1980 nog net boven de 20 (22 om precies te zijn). Van 1981 tot en met 1984 schommelt het net rond de tien. Als in de tweede helft van de jaren '80 de economische toestand verbetert neemt het aantal stakingen weer toe: 35 in 1986, in 1987 28 en in 1989 27 4).

Er is geen arbeider die het niet weet: als de arbeidsmarkt krap is, als de orderportefeuilles goed gevuld zijn, als er geen sprake is van ingestorte markten, dan doet een staking de ondernemer(s) meer pijn dan op welk ander tijdstip ook. Dan is, vanwege de relatief zeer geringe werkloosheid, de kans op onderkruipers kleiner.

---

3) In het ons ter beschikking staande Engelse materiaal wordt het aantal verloren uren vermeld. Het Nederlandse CBS geeft de verloren *dagen* aan. Voor ons betoog doet dat natuurlijk niets terzake.

4) Bij het schrijven van dit artikel beschikken wij niet over de cijfers voor 1985 en 1988. De cijfers die vermeld worden zijn echter duidelijk genoeg.

Dan is, gezien ook de winsten die er worden gemaakt, de kans om looneisen ingewilligd te krijgen groter. In tijden van crisis is het precies andersom.

Uiteraard is met het bovenstaande niet alles gezegd. In de eerste plaats moet worden vermeld dat in de tien jaren die na de tweede wereld-oorlog volgden veruit het merendeel van de stakingen „wild” was. Het CBS vermeldt over die periode in totaal 1375 stakingen, waarvan er slechts 278, dat wil zeggen 20%, door de vakbeweging werden „gesteund”. En „gesteund” (zoals de statistiek het omschrijft) wil niet zeggen dat ze *dus* door de een of andere bond werden uitgeroepen. Onder een staking die door een organisatie wordt „geleid” verstaat het CBS zowel een staking waartoe de vakbeweging heeft opgeroepen als een staking die (achteraf) door een bond is „overgenomen”. Een periode met afnemende bedrijvigheid vertoont niet hetzelfde beeld.

Hierboven hebben we opgemerkt, dat ook in crisistijd wel degelijk stakingen uitbreken en dat er ook dan wel degelijk andere vormen van arbeidersstrijd zijn, alleen (en dat hebben we zojuist laten zien) in geringere mate. Hieraan moet allereerst worden toegevoegd dat in crisistijd het aantal van de door de vakbeweging „gesteunde” stakingen een groter percentage van het totaal vormt. De verklaring ligt voor de hand. Bij officiële stakingen krijgen de stakers een uitkering uit de stakingskas van de bond. De financiering van „wilde” stakingen is minder eenvoudig en een dergelijke staking vraagt offers van de betrokkenen die juist in tijden van economische depressie moeilijker te brengen zijn.

Hieraan moet verder worden toegevoegd, dat de akties die dan plaats vinden veelal een *ander* karakter hebben dan dezelfde soort akties in een tijd van hoogkonjunktuur. In tijden van hoogkonjunktuur strijden de arbeiders met het oogmerk iets te *verkrijgen*. Ze eisen *verbetering*: méér loon, gunstiger werkomstandigheden, langer betaalde vakantie, enz. In tijden van crisis is het veelal zo, dat er gestreden wordt om iets te *behouden*. Aktie wordt er gevoerd *tegen verslechtering*. Het gaat om behoud van werkgelegenheid of om verzet tegen loonsverlagingen e.d. Bij gunstige konjunktuur zijn de akties *o f f e n s i e f*, bij ongunstige konjunktuur zijn ze doorgaans *d e f e n s i e f*. Zo is er bijvoorbeeld duidelijk verschil tussen een bedrijfsbezetting waarmee (in crisistijd) gepoogd wordt het sluiten van een fabriek tegen te gaan en een bedrijfsbezetting die ondernomen wordt om kracht bij te zetten aan bepaalde eisen. Dit alles echter onderstreept alleen maar wat wij betogen.

Wat tenslotte bij dit alles niet mag worden vergeten is dit, dat de strijdbaarheid van de arbeiders in zeer sterke mate wordt beïnvloed door de mate waarin hun positie en levensomstandigheden verschillen van die van anderen. Absolute verbetering van de positie der arbeidersklasse kan gepaard gaan en gaat doorgaans gepaard met relatieve verslechtering, dat wil zeggen met een duidelijke achterstand bij andere groepen in de samenleving. Juist in perioden van hoogkonjunktuur waarin belangrijke winsten worden gemaakt, aanzienlijke investeringen plaats vinden en de inkomensverschillen groter worden, neemt die achterstand toe en wordt deze duidelijker zichtbaar.

Er wordt gezegd, dat wat goed is voor het bedrijfsleven goed is voor de economie en dus ook goed is voor de arbeiders. Dat is een typisch burgerlijke redenering, die - wat geen verbazing wekt - ook vakbondsbestuurders er op na plegen te houden. Wie aan dergelijke praatjes geloof hecht wordt elke keer weer wakker geschud wanneer bij aantrekkende economie de arbeiders weer krachtiger voor hun belangen in aktie komen. Wie omgekeerd van een crisis toenemende aktiviteit van de arbeiders verwacht is blind voor de realiteit en geeft zich over aan illusies.

VEERTIG JAAR GELEDEN STIERF STALIN

Op 5 maart j.l. was het precies veertig jaar geleden dat Stalin stierf. De media, die nooit in gebreke blijven als het er om gaat aandacht te schenken aan geboorte- of sterfdagen van bekende persoonlijkheden hebben ook ditmaal geen verstek laten gaan. De Duitse televisie heeft zelfs aanzienlijk uitgepakt. In Nederland wijdde onder andere *De Volkskrant* een paginagroot artikel aan de Russische diktator.

We hebben niet alles wat door de twee Duitse zenders, soms in de vorm van een speelfilm, werd gepresenteerd kunnen of willen zien. We hebben wél gekeken naar de lange documentaire *Josef W. Stalin, Der rote Zar* van Nick Wagner en we hebben er geboeid naar zitten kijken. Het was een Duits-Russische co-productie waaraan door diverse personen medewerking werd verleend en waarvoor bovendien gebruik kon worden gemaakt van filmmateriaal uit Russische archieven.

Het was niet alleen dit filmmateriaal dat de documentaire erg boeiend maakte. Noch waren dat de op zichzelf interessante getuigenissen van Russische historici, Russische tijdgenoten van Stalin, personen uit diens directe omgeving e.d. Voor ons school de betekenis vooral hierin, dat de makers er met nadruk op wezen, dat de *z o g e n a a m d e d i k t a t u u r v a n h e t p r o l e t a r i a a t* die het resultaat van de bolsjewistische revolutie zou zijn geweest in werkelijkheid een diktatuur *o v e r* het proletariaat was. Die diktatuur werd uitgeoefend door een partij. Stalin, zo werd in de rolprent betoogd, kwam *t e n s l o t t e* aan het hoofd van die partij te staan. Maar die partij was door Lenin gevormd en de diktatuur begon niet met Stalin maar al onder Lenin en wel vrijwel van het begin af aan. Om die reden, aldus een kommentator, kan Stalin de feitelijke erfgenaam van Lenin worden genoemd. De film vestigde er bovendien de aandacht op dat het Russische proletariaat in 1917 en nog lang daarna een uiterst kleine minderheid van de toenmalige Russische bevolking vormde.

De waarde van deze documentaire school o.a. ook hierin dat met allerlei bolsjewistische mythen de vloer werd aangeveegd en dat - mede door oude filmbeelden - tal van bolsjewistische geschiedvervalsingen werden aangetoond. Belangwekkend was ook datgene wat personen uit Stalins omgeving vertelden over het in de zomer van 1939 gesloten pakt met Hitler-Duitsland en over de - overigens maar kort durende - totale ontredding die zich van Stalin meester maakte toen de Nazi-legers in 1941 Rusland binnenvielen.

Het is niet onze bedoeling hier alle interessante details en alle kwaliteiten van de film uit te meten. We willen er wel op wijzen, dat deze boeiende en uiterst kundig gemaakte documentaire naar onze mening op één belangrijk punt tekortschiet. De vraag *w a a r o m* de Russische revolutie tot een diktatuur leidde, de vraag *w a a r o m* juist een partij van het leninistische model daarginds aan de macht kwam (en moest komen), de vraag wat voor soort *m a a t s c h a p p i j v e r h o u d i n g e n* door de revolutie werden geschapen, ze werden geen van allen gesteld. De film bevordert gedegen *k e n n i s* omtrent de Russische geschiedenis in de periode tussen Stalins geboorte en Stalins dood maar draagt niet bij tot een beter *b e g r i p* van de gebeurtenissen.

Hetzelfde bezwaar koesteren we tegen artikelen als dat wat voor *De Volkskrant* geschreven werd door de historicus prof. *Von der Dunk*. Ook van dat artikel moet gezegd worden dat het een met zorg geschreven schets van de politieke ontwikkelingen bevat, maar niet ingaat op de maatschappelijke achtergronden daarvan. Weliswaar betoogt Von der Dunk dat de omstandigheden van de Georgiër Dzjoegasjvilli de man

Stalin hebben gemaakt, maar wat hij met „de omstandigheden” bedoelt zijn politieke omstandigheden, jeugdervaringen, de Russische tradities en de Russische mentaliteit.

Waarmee we bij dokumentaires als die van Nick Wagner en bij artikelen als dat van Von der Dunk te maken hebben, dat is de burgerlijke beschouwingwijze waarin voor maatschappelijke verhoudingen, voor produktiewijzen en produktieverhoudingen geen plaats is. Het gaat daarbij weliswaar om **k r i t i s c h e** beschouwingen, maar de (op zichzelf juiste) kritiek waarvan ze getuigen is een ander soort kritiek dan die waarop het naar onze mening in de allereerste plaats aankomt: een kritiek die als uitgangspunt een maatschappij-analyse heeft.

- 0 -

B o e k b e s p r e k i n g :

OVER MARXISTISCHE ECONOMIE IN NEDERLAND 1883 - 1939

Het zojuist verschenen boek met bovenstaande titel gaat over de wijze waarop hier te lande, door hen die zich in de genoemde periode marxist noemden de opvattingen van Karl Marx werden geïnterpreteerd. Het is, zo kan met andere woorden worden gezegd, min of meer een beknopte geschiedenis van het 'marxistisch denken' in het tijdvak dat bij het uitbreken van de tweede wereldoorlog eindigt. De auteur is *Frank Kalshoven*, van wiens hand eerder al opstellen over hetzelfde onderwerp verschenen en die zich in de geschiedenis van het economisch denken *in het algemeen* heeft gespecialiseerd.

Bij het schrijven heeft Kalshoven het noch zichzelf noch de lezer gemakkelijk gemaakt. Zijn studie bevat een overzicht van het werk van Nederlandse theoretici die zich met Marx - en dan vooral met diens economische analyses - hebben bezig gehouden. Het werk van enkelen daarvan mag onderzocht zijn, een uitgebreid overzicht zoals nu beschikbaar is was er, voor zover ons bekend, tot dusver niet. Stellig ontleent het boek aan dat knappe overzicht een zekere, en bepaald niet onbelangrijke, betekenis. Dat overzicht te geven echter noemt de schrijver niet zonder reden een nevendoeel. Het is hem in hoofdzaak te doen om zijn kijk op „de geschiedenis van het Nederlandse marxisme”. Die kijk komt hierop neer, dat het marxisme tussen 1900 en 1916 in Nederland zijn „bloeitijd” beleefde en zich nadien „niet verder ontwikkelde”. Op deze eigenaardige *formulering*, hier letterlijk geciteerd, valt niet weinig af te dingen. Anders is het gesteld met datgene wat Kalshoven in feite bedoelt.

Kalshoven wijst er op, dat tussen het begin van deze eeuw en het jaar waarin de SDAP, naast het politiek onafhankelijke blad *De Nieuwe Tijd*, het nieuwe tijdschrift *De Socialistische Gids* opricht, Nederlandse marxisten niet moe werden met belangrijke theoretische artikelen op politieke, sociale en economische gebeurtenissen of op beschouwingen van hun tegenstanders te reageren. Voordien, zo betoogt hij, in de periode tussen 1883 1) en 1900, is er van marxistische theorie in Nederland nog

---

1) Sterfjaar van Karl Marx en om die reden als beginpunt van het behandelde tijdvak gekozen.

nauwelijks sprake; nadien worden dergelijke theoretische marxistische beschouwingen niet of nauwelijks meer aangetroffen. Met deze opvatting kunnen wij weliswaar volstrekt niet in i e d e r opzicht, maar niettemin een h é é l e i n d meegaan, zij het niet zonder daarbij kritische kanttekeningen van zeer uiteenlopende aard te plaatsen.

De in 1881 opgerichte *Sociaal Democratische Bond* heeft met het marxisme weinig van doen zegt Kalshoven terecht. Pas in de jaren '90 (van de vorige eeuw) „sijpelt het marxisme [schrijft hij] langzaam Nederland binnen”. Als voorlopig enige theoreticus ervan fungeert Frank van der Goes. En dat blijft zo totdat Saks - eind 1899/begin 1900 aan het slot van een discussie in het weekblad *De Kroniek* - aan diens theoretisch leiderschap een einde maakt met de beschuldiging dat Van der Goes het marxisme om hals brengt en daaraan de vermaning toevoegt dat hij „niet langer met het marxisme moet sollen”.

In de kwestie waarom het in die discussie ging geeft Kalshoven Saks gelijk zonder Van der Goes zijn waardering te onthouden voor de wijze waarop deze de toenmalige critici van het marxisme van repliek heeft gediend. Dat in het uitvoerig door Kalshoven besproken vroege werk van Van der Goes meer *sociaal-darwinisme* dan marxisme wordt aangetroffen - feit dat de schrijver van het boek niet is ontgaan - nam niet weg, dat Van der Goes tegen de toenmalige Marx-bestrijders was opgewassen.

Na de eeuwwisseling verandert de situatie. Er treedt in Nederland - we volgen het betoog van Kalshoven - naast Saks een jonge generatie aan die zich grondiger in de analyses van Marx heeft verdiept. In het maandblad *De Nieuwe Tijd* publiceren zij hun beschouwingen. In de ogen van Kalshoven onderscheidt deze Nieuwe Tijd-groep zich in een aantal opzichten van de 'marxisten' in andere landen, van die in Duitsland in de eerste plaats, maar ook van die in Oostenrijk 2).

Kalshoven, menen wij, wijst er terecht op dat zij die zich aan het einde van de vorige eeuw 'marxist' noemen, nog niet over grondige kennis van Marx beschikken. Saks had wat dat betreft een voorsprong op Van der Goes, maar het geldt, in het mindere mate, ook voor hem. Saks zelf heeft dat toegegeven. „Wij waren”, schreef hij in 1904, terugblikkend op de tijd die ruim tien jaar achter hem lag, „*geen van allen* [onderstreping van ons] meer Marxist dan met het feit bestaanbaar is, dat wij halve of kwart Fabians waren; wij waren *allen* [onderstreping van ons] min of meer doortrokken van de geest van het engelse socialisme, al zwoeren wij bij het duitse alleen” 3).

Kalshoven beschrijft het destijds (eind 1899) bestaande verschil tussen Saks en Van der Goes wat ongenueanceerd. Als hij stelt (blz. 47 en 48) dat Van der Goes zich na de opkomst van een nieuwe generatie theoretici niet meer met theoretisch werk heeft bezig gehouden, dan ziet hij over het hoofd, dat deze zich in *De Nieuwe Tijd* van 1906 en 1907 met een serie artikelen gekeerd heeft tegen de wijze waarop prof. Treub de zogenaamde 'Verelendungs'-theorie van Marx interpreteerde 4).

---

2) Kalshoven wil niet van een 'Hollandse marxistische school' spreken. In plaats daarvan spreekt hij van 'Nederlandse-Stijl-marxisme', een constructie die als een taalkundig monster moet worden gekarakteriseerd.

3) J. Saks, *Uit vroeger dagen, Socialistische Opstellen*, Tweede Bundel, blz. 20.

4) F.v.d.Goes, *De 'Verelendungs'theorie volgens prof. Treub*, N.T. jrg. 1906 blz. 738 en 870; jrg. 1907 blz. 29, 553, 700 en 777.

Bij de lezing van deze artikelserie stuit men op iets, dat in de uiteenzettingen van Kalshoven o.i. niet had mogen ontbreken, maar waar hij niettemin over zwijgt. Van der Goes verwijt Treub namelijk dat deze de 'Verelendung' waar Marx over spreekt ten onrechte als een *absolute* 'Verelendung' opvat. Weliswaar, zo kan men het uitvoerige betoog van Van der Goes samenvatten, zijn er in de vroege geschriften van Marx tal van passages aan te wijzen die een dergelijke indruk wekken. Gelet op de ijver waarmee Marx voor een verbetering van de toestand der arbeiders heeft gestreden moet, zegt Van der Goes, die indruk als onjuist worden bestempeld.

Van der Goes ontkent niet dat in de hier bedoelde passages formeel van absolute 'Verelendung' sprake is maar hij probeert de konkrete *inhoud* ervan te ontcrachten met een verwijzing naar hetgeen Marx zijn gehele leven *deed*. Hij zou echter hebben moeten opmerken, dat Marx toen hij het *Kommunistisch Manifest, Loonarbeid en Kapital* of het tegen Proudhon gerichte *Misère de la Philosophie* schreef, en zelfs nog jaren later, de opvattingen van de klassieke economie nog niet volledig had overwonnen, ook al was hij daar reeds na aan toe. In het tegen Proudhon gerichte geschrift is er nauwelijks verschil met Ricardo 5). Of Van der Goes een en ander zou hebben *kunnen* opmerken is zéér de vraag, gezien het tijdstip waarop de diverse werken van Marx verschenen zijn. In het boek van Kalshoven daarentegen, waarin van de verschillen dan wel [tijdelijke] overeenkomsten van Marx met Ricardo sprake is, maar helaas véél te terloops, zou een nadere uiteenzetting mogelijk zijn geweest en niet hebben misstaan.

Om nog even stil te staan bij de Nieuwe Tijd-groep, zeer actief in de periode die Kalshoven „de bloeitijd van het Nederlandse marxisme” noemt, zij onderscheidt zich volgens hem van het 'Kautskyaanse marxisme' in met name drie opzichten. De Nederlanders - Cornélie Huygens bijvoorbeeld en gedurende zekere tijd ook Pannekoek - zouden, vooral eerstgenoemde, een sociaal darwinisme hebben verkondigd. De stelling is niet ongegrond, maar anders dan Kalshoven meent, er is zeker met Kautsky géén verschil. Naar Karl Korsch heeft aangetoond is het zogenaamde 'marxisme' van Kautsky op de keper beschouwd sociaal-darwinisme van het zuiverste water 6). Dit, alsmede de opmerking van Saks dat men zwoer „bij het duitse socialisme alleen” (zie hierboven) maakt duidelijk dat het sociaal-darwinisme van een aantal leden der Nieuwe Tijd-groep niet genoemd kan worden wanneer men hen van de duitse 'marxisten' wil onderscheiden.

Dat sommige Nederlanders (Pannekoek, Gorter, Roland Holst, maar niet Saks naar wij menen) sterk, en sterker dan Duitsers en Oostenrijkers, de invloed van Josef Dietzgen hebben ondergaan is onbetwistbaar. Evenmin kan worden tegengesproken dat Saks inzake de waardeleer een zeer oorspronkelijk geluid heeft laten horen. Maar dit rechtvaardigt naar onze mening niet, dat Kalshoven mede om deze redenen het 'marxisme' van de Nieuwe Tijd-groep als een ander marxisme dan dat van de Duitsers, in het bijzonder anders dan dat van Kautsky, definieert. Tussen het marxisme van bijvoorbeeld Pannekoek - om hier hem slechts te noemen - en dat van Kautsky doen zich inderdaad verschillen voor, maar pas dan wanneer de periode die Kalshoven als „de bloeitijd van het Nederlandse marxisme” aanduidt ten einde loopt.

---

5) Een en ander is o.i. overtuigend aangetoond in de in 1965 (duitse uitgave 1967) verschenen studie van Wygodski over de ontstaansgeschiedenis van *Das Kapital*.

6) Zie: Karl Korsch, *Die materialistische Geschichtsauffassung*, Leipzig 1929; overdruk uit Grünbergs *Archiv für die Geschichte des Sozialismus und der Arbeiterbewegung*.

Het boek van Kalshoven is een academisch proefschrift. Toen hij zijn dissertatie verdedigde werd hem door een der professoren verweten dat zijn oordeel over Frank van der Goes te scherp was geweest. Naar onze mening is het eerder nog te mild. Maar wat wij hierboven hebben opgemerkt over het voortduren van diens theoretische werkzaamheid ook na 1900 en over het ook door een deel van de Nieuwe Tijdgroep nog lang gehuldigde sociaal darwinisme toont o.i. aan, dat de scheidslijnen tussen de drie door Kalshoven besproken perioden (1883-1900, 1900-1916 en 1916-1939) bepaald niet zo scherp en strak kunnen worden getrokken als hij doet.

De verklaring die Kalshoven geeft voor het einde van wat hij dus de „bloeiperiode van het Nederlandse marxisme” noemt (bij de oprichting van *De Socialistische Gids* in 1916) is noch van economische, noch van politieke, noch van historische, doch uitsluitend van povere aard. Hij zegt daarover (o.a. op blz. 4) dat het bestaan van de SDAP, die zich voor wat betreft haar algemene beginselen op het marxisme beriep een groeiende interesse voor dat marxisme tot gevolg had en dat derhalve de bloeiperiode van het Nederlandse marxisme voornamelijk moet worden toegeschreven aan *de individuele kwaliteiten en eigenaardigheden van de belangrijkste theoretici* (cur-sivering van ons). Het einde van die bloeiperiode komt tijdens de eerste wereldoorlog doordat (blz. 158) o.a. de verbodsbepaling - van de Internationale - bij velen tot politieke desillusie leidt. Voor Saks bijvoorbeeld, zegt Kalshoven, is desillusie een van de redenen om zijn aandacht te verleggen. Nadat hij (in 1913 al) de redactie van *De Nieuwe Tijd* heeft verlaten keert hij terug naar zijn prille liefde, de literatuur, concentreert zich „op het schrijven van [...] biografieën” (blz. 157) en „schrijft over negentiende-eeuwse literatuur” (blz. 165).

Kalshoven heeft het gebrekkig gekende marxisme van vóór 1900 een „huis van stro” genoemd, het marxisme van de jaren na 1900 een „stenen huis”. Maar het was geen *huis*, het was een *façade*. Wat zich daar achter verborg was niet wat het een tijdlang scheen, wat het ook schijnen wilde en schijnen moest. Bij het voortschrijden van de tijd verwierf de groeiende SDAP zich als progressieve en (burgerlijk) democratische partij een eigen plaats in het politieke bestel. Aan de *façade* had zij hoe langer hoe minder behoefte; zij werd tenslotte hinderlijk. Niet doordat de marxisten het veld ruimen, zoals Kalshoven zegt, verdwijnt de *façade*, maar de marxisten verdwijnen (uit de SDAP) doordat de *façade* haar betekenis verliest en geen functie meer vervult.

Zoals iedere maatschappelijke ontwikkeling is ook dit een *proces* geweest dat zich geleidelijk heeft voltrokken en waarvan moeilijk kan worden vastgesteld wanneer

---

7) Toen de SDP ontstond bij de splitsing van 1909 - min of meer al het begin van het ontwikkelingsproces waarvan we zojuist spraken - verliet Saks de SDAP en Van der Goes bleef er in. Saks is er nooit in teruggekeerd. Hij heeft wel, in 1914, bepaalde onderdelen van haar politiek verdedigd. Dat leidde tot een breuk met de SDP. Hij heeft ook een tijdlang meegewerkt aan de 'Socialistische Gids'. Maar hij heeft zich niet opnieuw bij de SDAP aangesloten en hij heeft nog maar luttele jaren later - in diverse artikelen, o.a. in „De Nieuwe Amsterdammer” - de SDAP scherp bekritiseerd. Ook dat feit weerspreekt de bewering van Kalshoven dat Saks na 1913 alleen maar over literatuur zou hebben geschreven.

Lid van een politieke partij werd Saks pas weer in 1932 toen hij zich aansloot bij de OSP. (Gegevens ontleend aan de ook door Kalshoven genoemde Saks-biografie van Fr. de Jong Edz.) We laten dit alles hier verder buiten beschouwing omdat deze feiten onze bezwaren tegen de schildering van Kalshoven niet aantasten.

het nu eigenlijk is begonnen en wanneer precies de verandering is voltooid. Bij Kalshoven, die zoals we al opmerkten, de scheidslijnen tussen de door hem onderscheiden perioden scherp heeft getrokken, is nauwelijks of in het geheel niet zichtbaar dat het om een proces gaat. We kunnen ons niet aan de indruk onttrekken, dat hij terwille van de door hem gekozen nauwkeurige afbakening sommige feiten heeft verwaarloosd en van andere geen kennis heeft willen nemen.

Dat ook lang na 1913 of 1916 Saks zich niet uitsluitend met de literatuur maar ook wel degelijk nog met maatschappelijke vraagstukken en (zij het zijdelings) met de marxistische theorie heeft bezig gehouden (evenals trouwens Van der Goes) dat vermeldt Kalshoven niet 7). Dat in het tijdvak tussen 1916 en 1939 dat hij „de vervalperiode van het Nederlandse marxisme” noemt een studie verscheen waarin, aan de hand van de analyses van Marx, de maatschappijverhoudingen die na 1917 in Rusland ontstonden *staatskapitalisme* werden genoemd, is hem ontgaan of, erger, wordt door hem verzwegen.

Dat in het begin van de jaren '30 Nederlandse marxisten zich serieus bezig hielden met de ontwikkeling van landbouw en veeteelt 8) schijnt Kalshoven onbekend te zijn. Dat Nederlandse marxisten hevig gediskussieerd hebben over het kort tevoren verschenen boek van Henryk Grossmann over de kapitaalsakkumulatie en dat dit resulteerde in een geschrift, getiteld „*De bewegingswetten van het kapitalistisch bedrijfsleven*” is kennelijk eveneens aan zijn aandacht ontsnapt. Het boek van Grossmann wordt terloops door Kalshoven genoemd, samen met Sternbergs boek over het imperialisme 9). Het enige wat hij er - in strijd met de feiten - over zegt (blz. 163) is, dat „geen van beide boeken grote invloed in Nederland heeft [gehad]”.

Het spreekt vanzelf dat voor een goed begrip van Marx's economische analyses de door hem gehanteerde methode, de daaraan ten grondslag liggende filosofie en zijn maatschappij-opvatting van grote betekenis zijn. Kalshoven schenkt er dan ook aandacht aan. Aangezien hij de filosofische standpunten van enkele op de voorgrond tredende theoretici - in het bijzonder Pannekoek - typerend acht voor 'het Nederlandse marxisme' gaat hij daar uitvoerig op in, overigens zonder te nuanceren, dat wil zeggen met verwaarlozing van hun onderlinge verschillen. Het doet echter wat wonderlijk aan dat hij in een boek waarin het accent op marxistische *economie* valt bijna 25 bladzijden besteed aan de behandeling van filosofische kwesties en het historisch materialisme, maar praktisch niets of hooguit bitter weinig te zeggen heeft over bijvoorbeeld die economische opstellen van Pannekoek die nog dateren uit de tijd die Kalshoven als de „bloeiperiode” beschouwt. We bedoelen Pannekoeks kritiek op de economische onderzoeken van Rosa Luxemburg en zijn verhandeling over het imperialisme, respectievelijk uit 1913 en 1916. Volkomen doodgezwegen wordt Pannekoeks kritiek op Grossmann die dateert uit 1935, d.w.z. uit het midden van de zéér stiefmoederlijk door Kalshoven behandelde periode tussen 1916 en 1939.

Stiefmoederlijk behandeld, inderdaad! Over de zestienjarige „bloeiperiode” gaan 110 pagina's, over de 23 jaar daarna nog geen 45! En het grootste deel van die 45 bladzijden is gewijd aan het werk van Sam de Wolff en - in wat mindere mate - aan dat van J. van der Wijk waarop De Wolff voortbouwt. Over De Wolff heeft Kalshoven ook eerder al geschreven. We kunnen ons niet aan de indruk onttrekken

---

8) 'De ontwikkelingslijnen in het boerenbedrijf', Amsterdam 1930.

9) De naam van Grossmann wordt door Kalshoven zowel in de tekst als in het personenregister verkeerd gespeld, n.l. met één n.

dat hij het derde hoofdstuk van zijn boek dat over de tijd na 1916 handelt wat haastig heeft samengesteld en daarom ruimschoots gebruik heeft gemaakt van vroegere (uitvoeriger) teksten van zijn hand.

In de aanhef van deze bespreking hebben wij verklaard, dat wij met de uiteenzettingen van Kalshoven een héél eind kunnen meegaan. Zo zijn we het volkomen met hem eens, dat auteurs als R. Kuyper en ook Sam de Wolff in feite de neoklassieke (burgerlijke) economische theorie van z.g. „Oostenrijkse school” omhelsd hebben. We zijn het echter volstrekt oneens met Kalshoven dat beiden desondanks toch *marxist* genoemd moeten worden en dat om geen andere reden dan dat zij zichzelf zo noemen (!). Een zonderlinger argument hebben wij zelden gehoord, zelden hebben wij een zó zonderlinge rangschikking op armzaliger wijze horen verdedigen.

Niet zo wonderlijk is de wat geringschattende manier waarop Kalshoven over de gebeurtenissen van november 1918 spreekt. Een oordeel zoals dat wat Saks gaf in zijn artikel *De week der dupes (Socialistische Opstellen II, blz. 226)* past noch bij Kalshovens kijk op de SDAP, noch bij zijn verklaring voor het einde van de „bloeiperiode”. Niet om „een revolutionaire losse flodder van Troelstra” ging het, zoals Kalshoven meent (blz. 161), maar om een poging „een revolutie overbodig te maken” (Saks).

Hier en daar troffen we in het boek van Kalshoven een kleine feitelijke onjuistheid aan. Over die betreffende de invloed van het boek van Grossmann spraken we reeds. Op blz. 242 vermeldt hij (in de bibliografie) dat er van Pannekoeks brochure *Darwinisme en Marxisme* behalve een Duitse uitgave drie Nederlandse uitgaven zijn verschenen. De derde uitgave die hij noemt is echter de *vierde*. Een derde uitgave werd in het begin van de jaren '70 verzorgd door de groep *Daad en Gedachte*. Op blz. 161 heet het dat KAPN (de Kommunistische Arbeiders Partij Nederland) niets de maken heeft met de „revolutie”, waarmee dan de „amateuristische revolutie” van Troelstra wordt bedoeld. Haal je de koekoek!, is men geneigd te roepen. De KAPN wordt pas drie jaar na november 1918 gesticht.

In zijn *Inleiding* erkent Kalshoven dat hij onvoldoende nadruk legt op economische, sociale en politieke factoren die de ontwikkeling van het marxisme in Nederland beïnvloed hebben. Mijn boek, zegt hij, behandelt slechts een deel van de historie en het is wenselijk dat er in de toekomst een uitvoeriger geschiedschrijving komt. De opmerking is terecht, maar dat neemt niet weg dat wij van mening zijn dat toekomstige historici van de arbeidersbeweging met het onderzoek van Kalshoven rekening moeten houden. Te dikwijls en te vaak waren historici, naar hij constateert, geneigd om met een grote boog om theoretische geschriften heen te lopen. Hopelijk zullen toekomstige historici, anders dan Kalshoven gedaan heeft, de auteurs van die geschriften niet per se zó karakteriseren als zij dat zelf deden. Hopelijk zullen hun historische werken ook wat goedkoper uitvallen dan het hier besproken boek. (C.B.)

Frank Kalshoven, *Over marxistische economie in Nederland 1883-1939*,
Thesis Publishers, Amsterdam. ISBN 90.5170.191.8.
Prijs: Fl. 49,50; Bfr. 990.

DE KLASSENSTRIJD GAAT WERKELIJK ONVERMINDERD VOORT *)

Toen in november 1990 John Major de 'ijzeren dame' Margaret Thatcher opvolgde als leider van de Britse Conservatieve Partij en als minister-president van Groot-Brittannië kondigde hij aan, dat de Britse samenleving voortaan een „maatschappij zonder klassen” zou zijn. Een paar maanden later, in maart 1991, werd door een dagblad aan een groot aantal Britten de vraag voorgelegd tot welke klasse zij zich rekenden. Van degenen die de vraag beantwoordden rekende 35% zich tot de middenklasse of de gegoede burgerij; 65% zei: „Tot de arbeidersklasse”. Van enige ontwikkeling in de richting die John Major had aangegeven was - tot niemands verwondering - geen sprake. Zou dezelfde enquête nu gehouden worden dan zou de uitslag nauwelijks verschillen van toen. De Britse samenleving is nog altijd een klassenmaatschappij en de scheidslijn tussen de klassen is nog even scherp en duidelijk als altijd.

Merkwaardig genoeg is dat voor velen - niet alleen in Engeland overigens - geen enkel beletsel om te ontkennen dat er nog zoiets als een arbeidersklasse zou bestaan. Ook wordt er van „het einde van de klassenstrijd” gesproken. Tot hen die in het bijzonder het laatste verkondigen behoren veelal zij die in het verleden de arbeidersklasse bovenmatig hebben geïdealiseerd maar haar gedesillusioneerde rug toe hebben gekeerd toen hun overspannen verwachtingen niet uitkwamen en de arbeiders anders handelden dan zij volgens dit soort lieden zouden hebben moeten doen.

Inderdaad, de arbeiders handelden anders! En wat de teleurstelling van de genoemden betreft: deze was vooral hieraan aan te wijten, dat er in Engeland o g e n s c h i j n l i j k en vergeleken met de tijd waarin de ene staking na de andere uitbrak, een sociale rust was ingetreden. Ogenschijnlijk! Want stakingen waren er wel, maar ze waren minder spectaculair of in het geheel niet meer zo spectaculair als voorheen. De misleidende indruk ontstond, dat stakingen in het algemeen niet (of niet meer) als een geschikt middel, niet als doeltreffend en als ongewenst werden beschouwd. Dat zo door de vakbonds-bureaucratie gedacht werd (en eigenlijk altijd al was gedacht) hoeft nauwelijks betoog. Niettemin, de onjuiste indruk was en is een gevolg hiervan dat er totaal verkeerde maatstaven werden aangelegd. De strijd van de arbeiders werd alleen dan waargenomen wanneer die strijd duidelijk zichtbaar was, dat wil zeggen door zijn duur of het aantal betrokken arbeiders, en dientengevolge de algemene aandacht trok. Van algemene aandacht was dikwijls genoeg slechts dan sprake wanneer klassieke en traditionele strijdvormen werden gehanteerd.

De Britse werkelijkheid is totaal anders dan deze schijn. De klassenstrijd gaat in Groot-Brittannië onverminderd voort. De afgelopen jaren waren er niet weinig akties. Maar zij kenmerkten zich door hun plaatselijk karakter, door hun korte duur, door het feit dat er telkenmale relatief weinig arbeiders bij betrokken waren.

Om enkele van deze akties te noemen:

- Op 12 juni 1992 werd er één dag (!) gestaakt door het personeel van het instituut voor het onderzoek betreffende kernfusie. Bij de ingangen van het gebouw werd gepost. De stakers wensten een zelfde salaris als er werd betaald door overeenkomstige instituten in andere landen.

---

*) De in dit artikel verwerkte gegevens zijn ontleend aan een bijdrage in de franse editie van het blad *Echanges* nr. 73 (september-december 1992).

- In de zomer van 1992 ontsloeg de gemeente Newham (een voorstadje van Londen met raadsmeerderheid van Labour) drie employees. Dat lokte een reeks van korte proteststakingen uit die niet werden gesteund door de vakbond.
- Op 7 juli '92 brak er een 'wilde' spoorwegstaking uit in de regio van Manchester. Aanleiding was een wijziging in de taakverdeling tussen machinisten en conducteurs. Een aantal dagen werd het railverkeer geblokkeerd.
- Op 7 augustus werd één dag (!) gestaakt door ambtenaren in Wales. Er werd gepost voor de zetel van het regionaal bestuur.
- Op 21 augustus trokken 2.000 verpleegkundigen van het Middlesex Hospitaal in Londen de straat op om te protesteren tegen een reorganisatie en dreigend banenverlies.
- Op 4 september '92 was er een 'wilde' 24-uursstaking van 500 elektriciens van de scheepswerf van Swan Hunter onder Newcastle. Ze protesteerden ertegen dat ook de ketellappers na een korte opleiding het werk van de elektriciens zouden mogen doen.

Naast dit soort akties, lokaal en kort van duur, waren en zijn er niet weinig andere die zich vooral om deze reden aan direkte waarneming onttrokken en onttrekken dat het daarbij niet om stakingen gaat, maar om wat men 'lijdelijk verzet' zou kunnen noemen of sabotage. Op de spoorlijn tussen Londen en Edinburgh blijkt sabotage bijvoorbeeld dagelijks voor te komen. Het bestaan van al dit type arbeidersverzet blijkt o.a. uit klachten van de kant van de ondernemers over dalende produktiviteit, over een slechte arbeidsmentaliteit, en dergelijke. En bij geen van al deze, min of meer op zichzelf staande akties, die zich niettemin door hun frekwentie aaneenrijgen, werden en worden de aktievoerders door de vakbeweging of door een ander soort organisatie gesteund.

Dat er van al deze akties sprake is wekt geen verbazing. De 'klassenloze maatschappij' van John Major zoekt men in Engeland tevergeefs. Bovendien werd nog niet zo lang geleden in opdracht van een ondernemersorganisatie een rapport uitgebracht waarin werd gekonstateerd, dat het met de arbeidsverhoudingen en sociale voorzieningen nergens slechter gesteld is dan in Engeland. In dat licht is het verzet van de arbeiders een vanzelfsprekendheid.

Nadat door diverse omstandigheden, maatregelen en zelfbeperking de vakbeweging hoe langer hoe minder mogelijkheden heeft om de schijn van strijdbaarheid op te houden neemt de klassenstrijd meer nog dan ooit de vorm aan van een zelfstandige strijd. In een periode van grote werkloosheid waarin bovendien de bonden niet met stakingsgeld over de brug komen, moeten akties wel kort van duur en lokaal zijn. Dat maakt ze stellig minder spectaculair, maar het maakt ze tevens door het blote feit van hun zelfstandig karakter even stellig van meer betekenis.